

Innovációról a regiszter tükrében Pázmány Péter írásai alapján – a határozói igenevek esetei

Varga Mónika

1. Bevezetés, témakörök

Jelen tanulmány¹ pragmatikai tényezők (például a szituáció, a téma vagy kommunikációs cél) szerepét vizsgálja a nyelvi változásban, pontosabban a variációk közötti választásban a határozói igenevek kapcsán. Újabb támpontként kínálkozik a variáció elmélete és módszere tekintetében a különböző regiszterekből származó források nyelvhasználatának összehasonlítása, melynek során hipotetikus informális–formális skála képezhető a forrásokból (vö. Culpeper–Kytö 2010: 10–11, Kytö–Smitterberg 2015: 329–333). A regiszter olyan változatok csoportjaként határozható meg, amely egy bizonyos használati szituációval asszociálódik: a szituációs és a nyelvi jellemzők, valamint a kettő közötti funkcionális viszony alapján írható le (vö. Biber–Conrad 2009: 6).

Pázmány Pétertől (1570–1637) különböző regiszterekből egyaránt maradtak fenn írások, így a kutatás szempontjából különösen tanulságos, központi forrásnak bizonyult. A szituációs jellemzők közül ezúttal az idő és a forrásokból kialakított skála kerül előtérbe. A feltárni kívánt források a 17. század első feléből származnak (az eredmények összevethetők a 16–18. századi magánéleti források tanulságaival, l. 3. és 7. szakasz). A regisztert tekintve ugyanakkor összetettebb a vizsgálat célja, egyrészt Pázmány írásain belül bevonva prédikációkat, értekező prózát, vitairatot, valamint a magyar nyelvű levelezését, ez utóbbit összevetve a magánéleti regiszterből származó eredményekkel (3., 5.2. szakasz). Az elemzés emellett kitekint Pázmány írásaival párhuzamba állítható, formálisabb művekre is: Káldi György 1631-ben kiadott prédikációira, valamint Tasi Gáspár vallási prózájára 1639-ből, a szövegagyomány szerepét is tekintetbe véve.

Az idő- és a regiszterbeli összehasonlítást az teszi lehetővé, hogy a tárgyalt jelenség a korszak egyik jellegzetes mondattani (és pragmatikai) variánsa: a határozói igeneves tagmondatok használata újabb funkciókban (l. 3. szakasz).

Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Surányi Balázs (szerk.) 2021. Nyelvelmélet és dialektológia 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. ISBN 978-963-308-416-8. 57–86.

¹ A kutatást a Nyelvtudományi Kutatóközpont Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézetében zajló NKFI FK 135186. számú projektum (Regiszterfüggő változatok a középmagyarban) támogatta. Ezúton köszönöm a lektori észrevételeket.

A vizsgálattal megválaszolni kívánt kérdések a következők:

- a szerző vagy a regiszter szerint egységesebb-e egy adott variáció megoszlása;
- a formális szövegcsoportokban nagyobb teret kap-e az innováció;
- milyen motivációi lehetnek jelentősebb preferenciának.

A tanulmány az alábbiak szerint épül fel. Az elemzés forrásául kiválasztott művek rövid bemutatását (2. szakasz) a korábbi eredmények rövid ismertetése és az erre épülő problémafelvetés követi (3. szakasz), majd a regiszter szerinti megközelítésre, valamint a vizsgált variációt befolyásoló szerkezeti jellemzőkre térünk rá (4. szakasz). Az elemzés először Pázmány írásai alapján mutatja be a variációt, majd a további forrásokkal összefüggésben, a regiszter tükrében értékeli, magyarázza, valamint összegzi az eredményeket (5–6., illetve 7. szakasz).

2. A kutatás forrásai

Mind Pázmány művei (a levelezését kivéve), mind a kortársak írásai esetében manuális adatgyűjtésre volt lehetőség a 17. századi nyomtatványokból, ezért szükséges volt a kisebb szövegminták kiválasztása. A vizsgálat Pázmány következő írásain, az azokból vett részleteken alapul: az Isteni igazságra vezérlő kalauz az első 25 lapja (1613, a továbbiakban Kalauz), Az igazságnak győzedelme melyet az Alvinczi Péter Tükörében megmutatott Pázmány Péter című írás 65–96 lapjai (1614, a továbbiakban a rövidség kedvéért „vitairat”-ként is említve), valamint a prédikációiból a 808–903 lapok. Ez utóbbit 1636 előttként lehet datálni, ugyanis 1636-ban rendezti sajtó alá, de maguk a szövegek korábban hangzanak el, írónak le.² Káldi György prédikációi (1631) közül a korabeli nyomtatvány következő szakaszait vizsgáltam: 1–26. lap; 45–65. lap, 573–597. lap.³ Emellett Tasi Gáspár „Elménknek Istenben fölmeneteléről a teremtett állatok garádicsin” című, 1639-ben kiadott fordításából választottam egy részletet (394–443. lap). Utóbbi forrás tartalmi párhuzamokat mutat Pázmány „Kalauz”-ának feldolgozott szakaszával. Pázmány magyar nyelvű levelezéséből az 1911-ben kiadott kötetek alapján válogattam, 120 levélből gyűjtve az adatokat. A magánéleti regiszterrel való összevetéshez a források a Történeti magánéleti korpusból (TMK, leírását I. Dömötör et al. 2017, Novák et al. 2018) érhetők el.

Az adatok elemzése előtt a vizsgált kérdéskör felvázolása következik.

---

² A feldolgozott prédikációk témája Pázmánytól: a nagy emberek estének botránkozásai, a vakmerő ítéletről, betegség, keresztényi okosság, mértékletesség, „farkasok” (eretnekek) felismerése, valamint felebaráti szeretet.

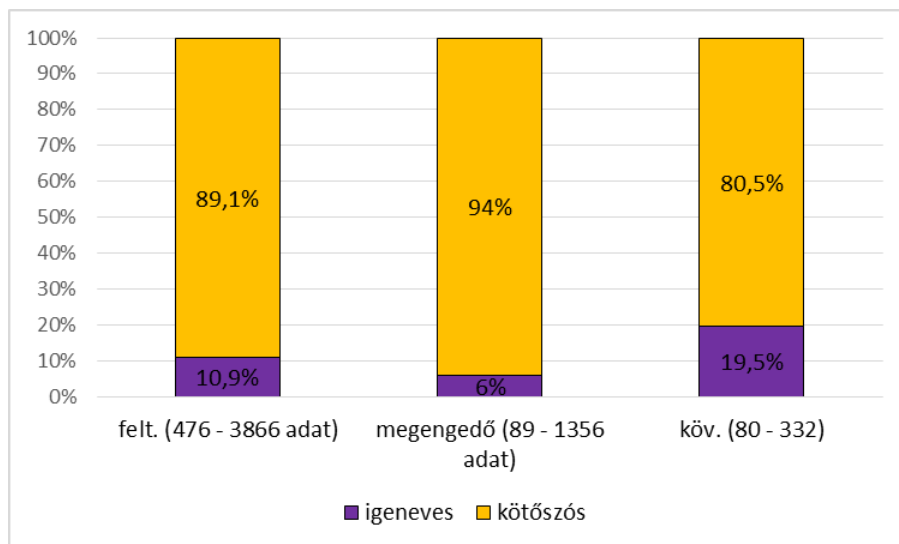
³ Káldi kiválasztott prédikációinak témái: a csodák természete, a felebaráti szeretet, az eretnekek felismerése.

3. Korábbi eredmények és problémafelvetés

A határozói igeneves tagmondatok használatának alakulásáról a középmagyar korszak (tágabban értve 16–18. század), azon belül elsősorban az élnyelvközeli források alapján a következőket vehetjük tekintetbe előzetesen:

- az igeneves tagmondatok használata még a 18. század során sem szorul vissza az ómagyarhoz képest (a TMK alapján 10 ezer fölötti a *-ván/-vén* képzős igeneves találatok száma, a korpuszon kívüli levelezésekben, perekben és a korszak más szövegtípusaiban is rendszeres variáns, ahogy a 18. század után is);
- a 18. század végéig sem következett be funkciómegoszlás a képzők szerint: a *-ván/-vén* képzős igenév (a *-va/-ve* képzősekkel szemben) számos jelentésben használatos;
- a *-ván/-vén* képzős igenév kiterjedt használatát mutatja az is, hogy a korszakra újabb, nem hagyományos határozói (de arra épülő, azon alapuló) funkciók terjedtek el, váltak rendszeressé. Ebben a tekintetben innovációként tarthatók számon a feltételelenség, a megengedés, valamint a következményesség kifejezése határozói igeneves tagmondatokkal (ezek viszonylagos ritkaságuk ellenére napjainkig is a beszélők rendelkezésére álló variánsok, részletesen l. Varga 2017, 2019, 2020a, 2020b, 2021 és az ottani hivatkozások).

Pázmány és kortársai írásainak bevonását az is indokolja, hogy az élnyelvközeli források alapján éppen a 17. század során a legmagasabb az innovatív, igeneves változatok aránya az egyes funkciókban (a korábbi időszakot jóval ritkább előfordulások és arányok jellemzik, a 18. századi arányok pedig a nagyobb adatszám ellenére valamivel kisebbek, mint a megelőző évszázadban, l. Varga 2021):

1. ábra. A sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok megoszlása a 17. században a Történeti magánéleti korpusz alapján.

Felvethető tehát az a kérdés, hogy a korszak más szerzőinél, illetve eltérő regisztereiben milyen hasonlóságok tárhatók fel, illetve milyen különbségek ragadhatók meg az informális (élőnyelvközeli) és a formálisabb regiszter között: az adott időszakban egységesebb lehet-e az újabb variánsok használata a közös regiszterbe tartozó informális forrásokban, miközben több egyéni stílusbeli sajátosság mutatkozik-e a formálisabb művekben, akár a beszélt jellegű műfajokhoz képest szélsőséesebb arányokkal (vö. Gugán 2018, 2020). A formálisabb regiszterbe tartozó művek esetében ugyanis olyan motivációk is befolyásolhatják egy-egy variáns választását, amelyek az informális szövegek esetében kevésbé érvényesülhetnek. Ilyen a szélesebb közönséghez szólás és ezzel összefüggésben a hatás-keltés igénye, vagy éppen a nagyobb fokú tudatosság (vö. Dömötör 2020a, 2020b, Gugán 2020).

További szempont, hogy meghatározható-e Pázmány írásai alapján olyan motiváció, amely befolyásolhatja a kötőszós vs. igeneves variánsok közötti választást, illetve hogyan viszonyítható Pázmány levelezése a korábban feldolgozott élőnyelvközeli forrásokhoz. Ami a címzettekhez való viszonyt illeti, Pázmány az egyházi személyek mellett gyakran levelezik nádorokkal, városi tanácsosokkal, fejedelmekkel, emellett több olyan írása is fennmaradt, amelyekben utasítást, rendtartást ad az őt és birtokát ellátó „szolgáló rendeknek”. A levelek jelentős része tehát kevésbé magánjellegű; személyesebb tartalmúak és hangvételűek ugyanakkor például a Batthyány Ádámnak és Lobkowitz Poppel Évának szóló írások. A situációs jellemzők és a témakörök miatt tehát vizsgálatot igényel az, hogy Pázmány levelei a misszilis szövegtípusához hasonlíthatnak-e jobban az igenévhasználat tekintetében, vagy a szerző más műfajokban megfigyelhető nyelvhasználatával egyezik-e inkább (l. 5.1. szakasz).

Kiss Ignác (1879: 208) munkája szerint Pázmány prédikációiban a határozói igenév a hagyományos, pontosabban a 19. század végén szokásos funkciókkal használatos, idő- és okhatározóként. Azonban, ahogy lentebb látni fogjuk, ennél árnyaltabb kép rajzolódik ki, rendszeres az összetett feltételesség, megengedés, valamint nem példátlan a következmény és az értelmezés/kifejtés sem (l. 4–5. szakasz). Az igenév aktuális funkciói jellemzően összetettek, azonosításuk pedig közvetett: az elemzés összehasonlítással történik, egyrészt saját kategóriáján belül (azaz a különböző funkciójú igeneveket egymással összevetve), másrészt a finit megoldásoknak megfelelően (a latin szövegelőzmények szerepéről l. 6. szakasz).

Az egyes variánsokat tekintve pedig az igényel feltárást, hogy melyik diskurzusfunkció melyik szövegtípushoz kötődik inkább: a feltételes jelentés-tartalom gyakori megjelenése például a levelekben ismert finit ígés, alárendelt változatban (Haader 2008) – igeneves változatban ugyancsak rendszeresnek bizonyult. Hasonló módon felvetődhet a megengedés előtérbe kerülése például a prédikációkban vagy az érvelő szövegekben, vitairatokban. Az egyes változatok és a regiszter viszonya nem magától értetődő, történetileg pedig nem vetíthető közvetlenül vissza.

Az ígés vs. igeneves variáció, főként az utóbbi változat megjelenése elsősorban pragmatikailag motivált, azaz kevésbé határozható meg olyan grammatikai kontextus, ahol az igeneves szerkezetnek kötelező megjelennie. Ezt az adatgyűjtés szempontjából előzetesen érdemes szem előtt tartani, ugyanis viszonylag csekély adatszámot várhatunk a terjedelmileg is korlátozott mintákból (az ígés főváltozattal való versengés tehát nem kiegyensúlyozott). A várható eredményekből tehát inkább motivációkra (például egyértelműsége törekvés vs. a változatosság igénye) lehet következtetni, semmint statisztikai értelemben releváns gyakoriságok vagy valószínűségek meghatározására. A kortársaktól kitekintésként vizsgált források esetében korlátozottabb a mintavétel, így az elsősorban arra irányul, hogy igazolható-e az igeneves variánsok használata mint rendszeres lehetőség (5.2. szakasz). További szempont, hogy ebben milyen szerepe van a szöveghagyománynak, amelyre a prédikációk, vallási tárgyú értekezések épülnek (6. szakasz).

4. A variáció lehetőségei és korlátai

Az adatok tárgyalása előtt érdemes néhány olyan szövegjellemzőre, szerkezeti tényezőre kitérni, amelyek hatással lehetnek a variánsok, elsősorban a terjedést tekintve innovatív, igeneves változat előfordulásaira.

Pázmány prózájában (a korszakban természetesen nem egyedülálló módon) a kötőszóval kifejezett feltételesség – és ritkábban a megengedés is – hajlamos halmozódva előfordulni, a mondatrészi változatokat is beleértve. Az igeneves variáns megjelenését ugyanakkor befolyásolhatta az, hogy bizonyos – retorikailag motivált – szövegrészek esetében a változatosságra törekvés helyett épp a többszörös ismétlés igénye erősebb.

Az egyes diskurzusfunkciókat tekintve a megengedés minden vizsgált forrásban ritkább kategória a feltételnél – érthető okokból, hiszen pragmatikailag–szemantikailag szűkebb, speciálisabb jelentéstartalomról van szó. Ugyanakkor többféle kötőszós variánst mutat fel: *noha, holott, jóllehet, bár ... is, ha ... is*. Ez a változatosság viszont azzal járhat, hogy a kötőszós variánsok mellett az igeneves változat még ritkábban bukkan fel.

Ezzel szemben feltételeesség kifejezésére elsősorban a *ha* általános; ritkább és szubjektív a *mikor* és – többek között – a vonatkozó névmási kötőszós alárendelés (vö. Dömötör 2003: 458):⁴

- (1) Azért, *aki* Isten haragjába nem akar esni, ne ítéljen senkit
(Prédikációk 873, 1636 e.)

Ez utóbbiakat éppen a többértelmű jellegük miatt nem számítottam bele az összevetésbe, az arányokba. A feltételelességen belüli altípusok (az ómagyar korszak alárendelt mellékmondatai alapján, l. Rác 1995: 701–708) ugyancsak eltérhetnek aszerint, hogy az adott szöveg az informális vagy formálisabb regiszterhez tartozik. Az élőnyelvközeli anyagban igenevesen jellemző a sorsra, Istenre bízott, a 'ha egyszer' típusú, valamint a jövőben lehetséges feltétel (l. Varga 2019). A prédikációkban – *ha* kötőszós változatban – előtérbe kerülnek a hagyományosabb típusú, reális, potenciális, illetve a jövőben lehetséges feltételek; retorikai okokból a 'ha egyszer' típus is motivált, miközben az Istenre bízott feltétel kevésbé elvárható. Az irreális feltétel szintén kevésbé gyakori, ugyanakkor Pázmánynál igenevesen sem példátlan, viszonylag szűk szöveggörnyezeten belül is mutatva a váltakozást, megfelelést ('ha annak gyümölcsevel éltünk volna'):

- (2) Azért, *ha* Ádám *nem vétkezet volna*, mentek vólnánk a' Halál felelmétül; mert oly Fát teremtet vólt Isten a' Paradicsomban, hogy annak Gyümölcsevel *élvén*, in aeternū viveremus, örökké éltünk volna
(Prédikációk 904, 1636 e.)

A megengedő jelentéstartalom altípusai közül a feltételre épülő *ha ... is* az, ami – talán a többszörös grammatikai jelöltség miatt – kevésbé jellemző igenevesen. A vizsgált anyagban mégsem példátlan:

- (3) Azok esnek ki az eklézsiából, kik *bennmaradván is* elvesztek volna
(Prédikációk 861, 1636 e.)

Az igeneves tagmondat hagyományosan esetleg állapothatározónak is tekinthető, ugyanakkor a szöveggörnyezet miatt (*elvesztek volna*) motivált feltételelességként

⁴ A szöveggörnyelés alapvetően betűhű a nyomtatványok alapján, egyes különleges jelölésű formák (*f*, *β*, *ó* és *ú*) maira egységesítésével. A hivatkozás a forrás rövid megnevezése, a lapszám, valamint az év alapján történik. Az értelmezést segítő megjegyzések [ ]-ben szerepelnek.

értelmezni, az *is* pedig alátámasztja a megengedő 'ha bent maradtak volna *is* elvesztek volna' jelentéstartalmat.

A következményes és a következtető viszony igenevesen nem válik el élesen (Varga 2020b), egyszerre releváns az 'ezáltal, így', valamint az 'úgyhogy' kapcsolóelemekkel bevezetett ígés tagmondatoknak való megfeleltetés:

- (4) És a papot böcsülettel elbocsátá: tanúságot *hagyván* mindennek, a hirtelen Ítéletek távoztatására

(Prédikációk 873, 1636 e.)

Pázmány írásaiban 419 fölötti igeneves tagmondatot vettem számításba; a *mondván* idéző szerepű előfordulásait nem számítva (utóbbi funkció kialakulását részletesen l. Dömötör 2015). Megfigyelhető, hogy azokban a forrásokban jelentősebb az adatszám, ahol a legterjedelmesebbek a minták (prédikációk 210, levelek 153 fölött), azonban a vitairatban jóval csekélyebb számú, 8 adat található, míg a Kalauz vizsgált szakaszában 48, jöllehet az utóbbi két minta terjedelmileg közel azonos (ennek lehetséges okairól még lesz szó). A jelenleg releváns funkciókból a legtöbbet az idő/feltétel és az okság/feltétel ('ha egyszer') tesz ki (96 adat), ezt követi a megengedés (15 adat), míg az egyszerű – máshol visszatérő formulának számító – feltétel jóval ritkább (5 adat). A következményes-következtető funkció pontos száma vitatható (a tagmondatsorrend miatt ugyanis ez a jelentéstartalom másodlagossá válhat például az időhöz vagy a módhoz képest). A fennmaradó igeneves tagmondatok időt, okságot, módot, állapotot fejeznek ki.

A részletesebb bemutatás előtt egy-egy példa a tárgyalt funkciókra a formálisabb regiszterből:

- (5) a Holdnak változásait *látván* ['ha/amikor látjuk'], az emberi állapotnak állhatatlansága eszünkben jusson

(Kalauz 14, 1613)

- (6) Azért, e' jelen-való órában, *Isten segítsége velem lévén* ['ha Isten segítsége velem lesz'], Felebarátunk szeretésérül léssen Tanúságunk

(Prédikációk 892, 1636 e.)

- (7) Ki vagy azért te, ezekhez képest, *egy semmi tudományú ember lévén* ['noha semmi tudományú ember vagy/semmi tudományú ember létedre'], hogy mégis bálványozásnak nevezed a dicsőségben uralkodó Szentekhez való imádságainkat

(Az igazságnak győzedelme 83, 1614)

- (8) Krisztus [...] véres verítékkal harcolt értünk: mikor az ereket kereszt szegeivel; oldalát dárdával megnyitatta, egy cseppig minden vérét *kiadván* váltságunkért ['ezáltal/így kiadta']

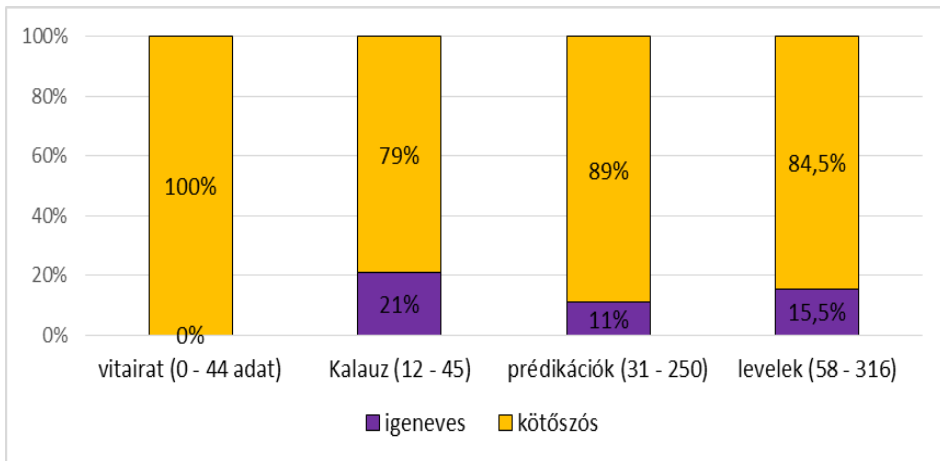
(Prédikációk 820, 1636 e.)

A továbbiakban a gyűjtött adatok és a belőlük levonható következtetések részlete-
sebb bemutatására térünk rá.

5. Elemzés

Az egyes szövegekben az igeneves változat mellett kigyűjtöttem a főváltozatokat is, azaz a feltételesség esetében a *ha* kötőszós előfordulásokat, a megengedés esetében a *noha, jóllehet, holott, ha .. is, bár .. is* megjelenéseit (a következményességet tekintve minimális volt az *úgyhogy* előfordulása, más megfelelők pedig még kevésbé mutatkoztak – ennek oka vizsgálatot igényel). Az egyes művekben megjelenő variációt először Pázmány írásai alapján mutatom be, egyelőre együtt tárgyalva a különböző regisztereket.

A feltételesség variációjának összesített megoszlása a következőképpen ábrázolható:

2. ábra. Feltételes jelentéstartalmú variánsok Pázmány Péter írásaiban.

A 2. ábra alapján a feltételes jelentéstartamú igeneves variánsok feltűnően nem egyformán képviseltetik magukat az egyes forrásokban. A vitairatból vett minta alapján nem is fordul elő igeneves tagmonddal kifejezett feltételesség, jóllehet a mű más részeiben megjelenik a releváns értelmezések között:

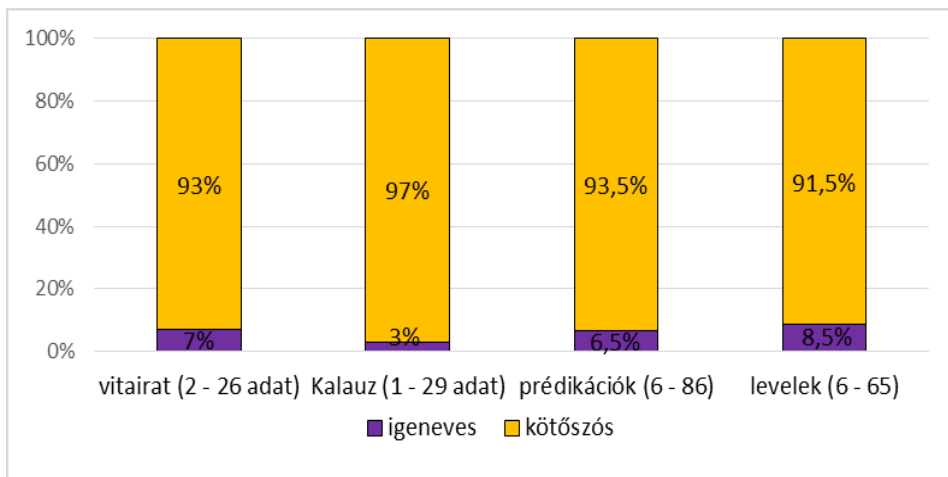
- (9) Maga ha igazán mutatna a te tükröd, szemedből kidülledt gerendádat
megismertetvén veled nem tettetné oly nagynak a más szálkáját
(Az igazságnak győzedelme 1, 1614)

A *megismertetvén* egyrészt megfeleltethető feltételességként 'ha megismertetné', ezt alátámasztja, hogy a szöveggörnyezetben is feltételes módban állnak az igék; másrészt hagyományosabb mód-, illetve eszközhatározónak is tekinthető, 'azáltal, hogy megismerteti' – ez utóbbi azért merülhet fel, mert a szövegelőzményben

kötőszóval kifejezett feltételeességet is találunk. A korszakban azonban épp a változatosságra való törekvés jeleként nemritkán egymás közvetlen környezetében jelenik meg az igeneves és a *ha* kötőszós tagmondat, akár úgy is, hogy a feltételeesség különböző altípusait jelenítik meg (l. Varga 2019).

A megengedést kifejező variánsok megoszlása a következő:

3. ábra. Megengedő jelentéstartalmú variánsok Pázmány Péter írásaiban.

A megengedő jelentéstartalom esetében egyöntetűbb az igeneves és kötőszós változatok megoszlása az egyes mintákat összevetve – az igeneves variánst közel egyformán csekély előfordulási arány jellemzi.⁵

A következményes/következtető jelentéstartalom használata a forrásokban nem nyilvánvaló; egyes szövegrészekben világosan azonosítható (8. példa), máskor többféle értelmezés is lehetséges, beleértve az egyszerű értelmezést, kifejtést (lásd még Varga 2020a, 2020b):

- (10) fő-képpen a' mái Evangeliomban, világos szókkal, által-útat, és rövid ösvényt mutat Christus; Két szóban *foglalván* az Üdvösség-nyerő eszközt: tudni illik, hogy Szeressük Istenünket, és Felebarátunkat
(Prédikációk, 892, 1636 e.)

Más esetekben a tagmondatsorrend alapján elsődlegesebb funkciónak mutatkozik a mód vagy eszköz 'azáltal':

⁵ A mintavétel szerepét jól mutatja, hogy a levelek szövegkiadásából a *noha*, *jóllehet* és *holott* összes előfordulását kigyűjtve a kötőszós variánsok száma 140-re bővül – a *ha ... is* típust tehát nem számítva –, ezzel összevetve az eddig talált igeneves variánsok 4%-os arányt tesznek ki.

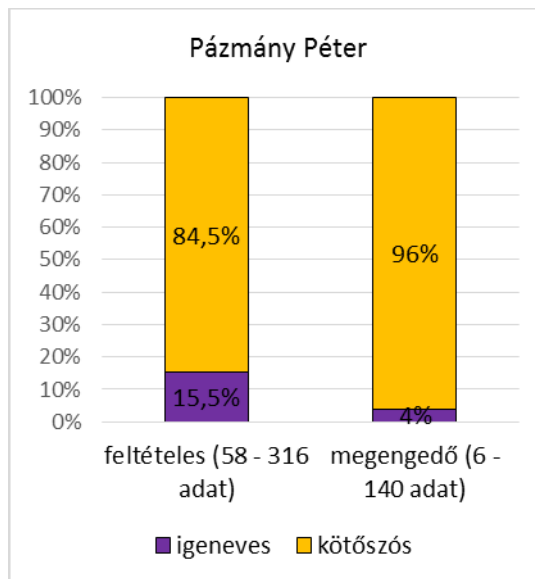
(11) Ezt a' nagy Vakságot, és veszedelmes baromságot, meg-orvosollya a' Keresztényi Okosság; mely, az eleven Hit világosságát *követvén*, mindent annyira böcsül, a'menyit ér, és a'menyire méltó

(Prédikációk, 838, 1636 e.)

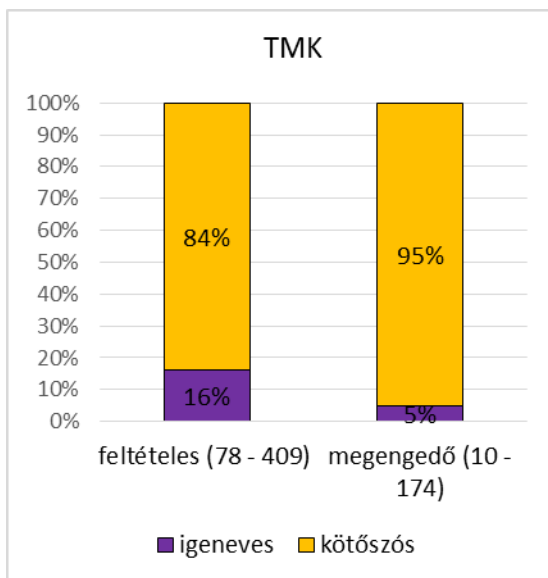
A lehetséges adatok egy részét beékelődött szerkezetnek, így előrevetett következményességnek is értelmezhetjük (ilyen a 11. példa is) – e bizonytalanság miatt ugyanakkor a kérdés további kutatást igényel. Az eredményeket a továbbiakban elkülönítem regiszterek szerint, összevetve a vizsgálatba bevont további forrásokkal.

5.1. Eredmények a korszak informális regisztere alapján

Pázmány missziliseit a TMK 17. századi magánleveleivel hasonlítottam össze – ez utóbbi gyűjtés Zrínyi Miklóstól, Barkóczy Krisztinától, a korszak irodalmi alkotóitól, illetve Lobkowitz Poppel Évától és környezetétől származik (tőlük példákat l. Varga 2017, 2019). Az igeneves és kötőszós variánsok megoszlása az egyes diskurzusfunkciók szerint az alábbiakban látható:

4. ábra. A variánsok megoszlása Pázmány Péter levelezése alapján.

5. ábra. A variánsok megoszlása a Történeti magánéleti korpusz 17. századi magánlevelei alapján.

Mind a feltételes, mind a megengedő jelentéstartalom közel egyező arányúnak mutatja az igeneves változat használatát. A két forrás ilyen mértékű hasonlósága ugyanakkor nem volt nyilvánvaló a gyűjtés előtt, ráadásul Pázmány esetében nem terjedt ki a gyűjtés a teljes levelezésre – jóllehet a 120 levél alapján nem is teljesen esetleges az eredmény.

A feltételesség kategóriájába betekintve Pázmány írásai és a korszak magánlevelei között különbség is érzékelhető (a TMK, valamint kézi gyűjtések alapján). Az igeneves variánsok ugyanis eltérően képviseltetik magukat az egyes altípusokban, jóllehet a jövőre vonatkozó, tehát az időviszonyítással is szoros kapcsolatban álló feltételesség Pázmánynál éppúgy gyakori (30 adat), mint a korszak más levelezéseiben. A (12) részlet egyaránt értelmezhető úgy, hogy 'ha és miután' eligazítja és jó útra hozza, ugyanakkor a megnyilatkozó fontosnak tartja, hogy ezeknek az eseményeknek be is kell következnie:

- (12) Felseged ne tartson ellent, jöjön fel [tudniillik Bethlen Gábor gazdatisztje, Bellaváry Dávid], itt késedelme nem leszen, az szükséges dolgokat *eligazítván* és jó útra *hozván* dolgaimat, bár siessen az Felseged szolgálatjára (Összegyűjtött levelei 200., 1623)

Ezzel együtt az Istenre bízott feltétel, az élőnyelvközei regiszter másik jellegzetessége (l. még Varga 2019) Pázmány leveleiben igen ritka igenevesen kifejezve (4 adat) – kötőszósan is megjelenhet (például: *ha Isten egészségemet adja* 149. a levélben), illetve mondatrésztétkü formában (*Isten segítségével*) is előfordul, de ugyancsak ritkán (összesen 5 előfordulással):

- (13) *Isten* egészségünket *megtartván*, e jövő szombathon Nagy Szombatban akarunk mennie, az szent Innepeknek celebrálására
(Összegyűjtött levelei 658., 1623)

Az okságra épülő 'ha már', 'ha egyszer' típusú (azaz a bekövetkezettséget hangsúlyozó) feltétel igeneves változata ugyanakkor közel olyan gyakori Pázmány leveleiben, mint a jövőre vonatkozó (24 adat). A kötőszós főváltozatra egy példa:

- (14) kegyelmednek csak azt irhatom, hogy bizony kegyelmednek oka nincs efféle diffidentiára [...] *ha* az Magyar Országi Palatinus Péchy Simonnal együtt az ő fölsége assecuratoriájára bátorságossan Hainburg-ban *jöttek*, kegyelmed is bizvást jöhet Szakolczára
(Összegyűjtött levelei 149., 1621)

A feltételeesség ezen altípusához kapcsolódhat bizonyos szónokiasság (a főmondat kérdő formájú is lehet), így viszonylagos gyakorisága összefügghet a levelek kevésbé magánéleti jellegével:

- (15) *Alkalmatosságom levén* az írásban, nem akarám elmulasztani, hogy az itt való dolgokról Ngdat ne tudósitanám
(Összegyűjtött levelei 32., 1616)

- (16) El is hittem, hogy Felséged ennyi sok dolgokban *forgolódván*, eszében *vehette*, mely veszedelmes lészen az gyakor zendülés az országokban
(Összegyűjtött levelei 211., 1623)

- (17) A Tengeren pedig egygyütt vagyon az Spaniol és Franciai király tengeri ereje, mit mívelnek azok, az üdő megmutatja. *Igy levén a dolog*, hogy az Úr Isten a keresztyénségnek békesége bontogatóit mindenütt rontja, hihető, hogy az Úr Isten a keresztyénségbe egy generalis békéséget szerez
(Összegyűjtött levelei 450., 1627)

- (18) [...] és az ellenségben annyi kár esett, hogy éjjel nagy csendességbe ellopta magát és Saxoniába ment. *Ezek így levén*, bizonyosan hiheti kegyelmed, hogy jobb módja és nagyobb alkalmatossága leszen ő felségének
(Összegyűjtött levelei 891., 1634)

A megengedést tekintve az időre, okságra épülő megengedésre volt példa ebben az anyagban, feltételen alapulóra nem. Az alapigét tekintve nemcsak a *levén* sajátossága az, hogy megengedő jelentéstartalmat is kifejezhet:

(19) panaszolkodásképen jelentett volna kegyelmed két dolgot neki. Egyiket, hogy *én minden dolgokat értvén*, kegyelmedet levelemmel nem tudósítom, és nem informálok.

(Összegyűjtött levelei 258., 1624)

A komplex jelentéstartalmat időnként további elemek teszik világossá, például a folytatásban megjelenő *mégis*:

(20) Én eléggé mondom, hogy el nem vette Isten eszét kegyelmednek, hogy oly nagy *ellensége levén* a Töröknél, *mégis* új ellenséget, és ily hatalmas ellenséget keressen, mint a Római Császár.

(Összegyűjtött levelei 1049., 1636)

Ahogy arról már volt szó, a következményes igeneves változat azonosítása nem problémamentes, nem mindig nyilvánvaló, hogy az igeneves tagmondat inkább csak kifejti, specifikálja-e az eredményt, vagy előtérbe kerül az oksági viszony:

(21) Az ifjú Czobor Imre találta meg engem levele által, *jelentvén*, hogy kegyelmed diffikultálná jószágát kezéhez eresztetni

(Összegyűjtött levelei 612., 1630)

A fenti részlet igés megfeleltetése a közvetlen előzményben szereplő *által* miatt többértelmű, ugyanis a *jelentvén* hasonló szerepüként is értékelhető ('ezáltal jelenti'), miközben a levél által való megtalálás valóban egyenértékű magával a közléssel, a jelentéssel, így a *jelentvén* egyúttal eredményt is kifejez. A következményes-következtető a funkció kötőszós megfelelői sem magától értetődőek, egyelőre kevés adat van rájuk (*úgy, hogy*, illetve *úgyhogy* mindössze 4 alkalommal jelent meg a 120 levélben a 7 igeneves változat mellett), így ennek a funkciónak az alakulástörténete ezen a ponton nyitott marad (TMK 17. századi levelei alapján az igeneves változat 25%-ot tesz ki a kötőszós fővariáns 75%-ához viszonyítva; az adatszám 15 és 45).

Pázmány Péter levelezése az igeneves variánsok használati arányát tekintve nem különbözik élesen attól, amit a korszak más levélírótól láthatunk.

5.2. Eredmények a korszak vallási prózája alapján

Ahogy az már kiderült (2. ábra), Pázmány vallási prózája művenként eltérő megoszlásokat mutat a feltételelességen belül; a Kalauz esetében jellemző az idő/feltétel ('ha/amikor, miután', 22–23) és a 'ha egyszer' (24) típus igenévvel kifejezve is:

(22) [Mert, noha találkoztak oly eszefordult, és agya fűrt emberek, kik sok gonoszságok miatt, el idegenedvén az Istennek Igazságátúl,] azon mesterkedtek, hogy az Istent *tagadván* ['ha tagadnák'], bátrabbak lehetnének minden gonoszságra [...]

(Kalauz 4, 1613)

(23) [...] ugyan villámlik az Napnak ez föld körül való szüntelen forgásában: mely, az ejnek és nappalnak változásival, hasznoson ékesíti ez földet és néha hozzánk fellyeb *jövéen*, Nyárat szerez; néha el *távozván*, Telet hagy

(Kalauz 14, 1613)

(24) Es ugyan hihetetlen, hogy ők, az világi gyönyörűségekűl távol *lévén*, és semmi elmúlándó jókat nem kergetvén, az embereket meg akarták volna csalni [...]

(Kalauz 23, 1613)

Ezzel szemben a vitairatban a kötőszós variáns dominál – a megengedés az utóbbi két mintában ugyancsak alig fordul elő igenevesen.

Tasi Gáspár 1639-ben megjelent fordítása (*Elménknek Istenbe fölmenetelérűl...*) számos tartalmi párhuzamot mutat a Kalauz kiválasztott szakaszával; részletesen tárgyalják ugyanis a „teremtett állatokat” – föld, tűz, víz, levegő és az égbolt stb. –, ezen keresztül elmélkedve Isten természetéről. A közös eszmei háttér ugyanakkor többé-kevésbé eltérő tartalommal és szövegformálással jelenik meg az egyes szerzőknél, például:

(25) [...] hogy, midőn az Napot, és az finyes chillagokat láttyuk, nem csak meg gondollyuk, menyivel szeb ezeknél, az ki ezeket teremtette, de aztis *eszünkben vévén*, mely szép ajándékokkal látogatta az Isten az ő számkivetett bűnös szolgálait, itiletet tegyünk [...]

(Kalauz 14, 1613)

(26) Nem-de Nap-keletkor *nem vesszük-e eszünkben* miképpen mindenek láttatnak néminemü-képpen meg-vidúltni [...]

(Tasi 182, 1639)

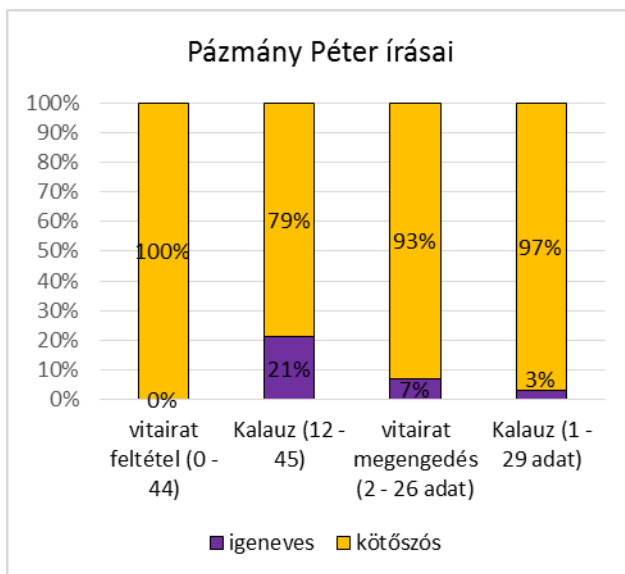
(27) [...] és valamennyiszer *lélegzetet vévén*, szellőztettyük ezzel szűvünk hévségét annyiszor kellene az ő Teremtőjérűl böcsülettel emlékezünk

(Kalauz 15, 1613)

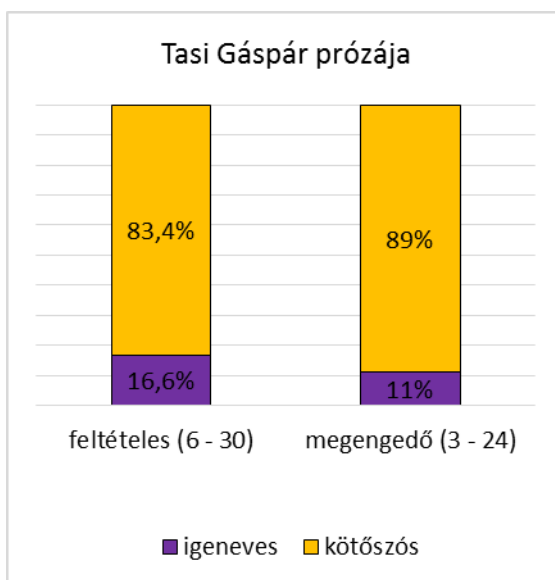
(28) [...] meg-is adatik nekünk ha jól kérjük, a' jó lélek tudni-illik, melly által lélegzetet végyünk az Istenben, és *lélegzetet vévén*, megtarchuk lelkünk életét

(Tasi 124, 1639)

A sajátos jelentéstartalom megjelenését tekintve a két forrás összehasonlítása a következő eredményt mutatja (a 6. ábra emlékeztetőül együttesen ábrázolja a feltételes és a megengedő viszony kifejezőeszközeinek arányait Pázmány Péter két művében):

6. ábra. Feltételes és megengedő jelentéstartalmú mellékmondatok megoszlása Pázmány Péter írásaiban.

7. ábra. Feltételes és megengedő jelentéstartalmú mellékmondatok megoszlása Tasi Gáspár fordításában.

Tasi Gáspár kötőszósan közel azonos mennyiségű megengedő és feltételes szerkezetet használ a vizsgálatra kijelölt szövegmintában, ezáltal tehát pragmatikailag a megengedés is közel annyira motiválttá válik, mint a feltételesség. A megengedés igenevesen valamelyest magasabb arányt mutat a fordításszövegben, míg a felté-

telesség nem olyan magas arányú igeneves tagmondattal kifejezve Tasi Gáspárnál, mint a Kalauzban, de így is viszonylag gyakorinak tekinthető. A két szerző és a három mű alapján tehát egyénileg eltérőbbek lehetnek a megosztási arányok, ha nem is jelentősen – a jelenleg kiválasztott mintákban legalábbis.

Tasi Gáspár műveiből további igeneves variánsokat is gyűjtöttem, tallózó jelleggel, igazolva a használat rendszerességét. A feltételelességre egy példa – két előfordulással:

- (29) Mindenek tölled várnak hogy eledelt adgy nékik idejekor: Te *adván* nékik fel-szedik, *fel-nyitván* a kezedet, mindenek bé-telnek joval
(Tasi 76, 1639)

Megengedő jelentéstartalommal:

- (30) De ezt a' chudát öregbiti az is, hogy a' *levegő ég vékony és gyenge testi állat lévén*, mindazáltal mikor hasittatik, felette könnyen öszve mégyen ismég, és egyyélészen
(Tasi 128, 1639)

- (31) Es mivelhogy a' chillagok *meg-tartván** egymáshoz-való illendösegeket, és mindenkoron *forogván* [’noha megtartják és forognak’] el-nem fáradnak, láttatnak [...] tánczokat jární
(Tasi 207, 1639)

- (32) Végezetre chudállják egyebek hogy az Isten mindeneket visel és tart, és meg-nem fárad *viselvén és tartván* ilyen nagy és chak nem véghetetlen nehézségű terhet.
(Tasi 312, 1639)

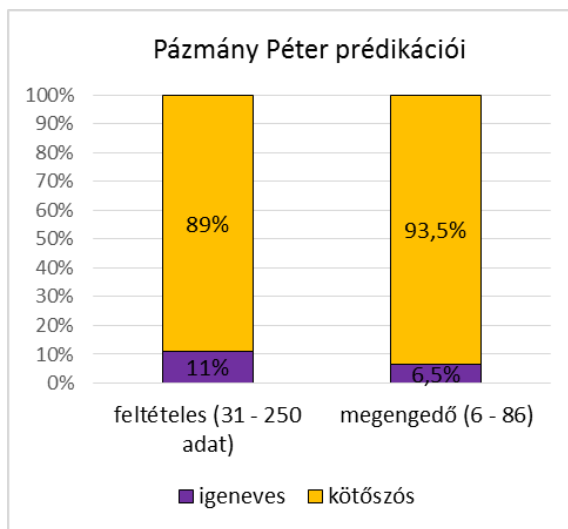
- (33) [vaksága és balgatagsága az emberi nemzetnek!] minden állatok erejek felet munkállkodnak e' rövid életért, az örökkévalóságnak árnyékáért: az *ember pedig okossággal birván*, nem méltoztatik az igaz örökké valóságnak boldogságos életéért, nem mondom ereje-fölöt, de chak ereje s- tehetsége szerént-is munkállkodni
(Tasi 375, 1639)

A fenti szövegrészletek a fővariánsokat nem számítva is rendszeres váltakozásra utalnak.

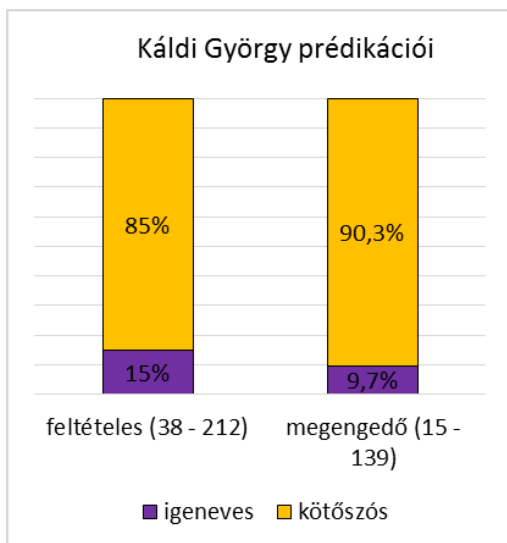
Pázmány prédikációit Káldi György írásával vettem össze. Ez azzal indokolható, hogy a vallási próza és az irodalmi stílus kialakításában Pázmány és Káldi szerepe és hatása kiemelkedő (Pais 1953: 444–446). További szempont, hogy hathattak is egymásra, Pázmány idézett is a Káldi-féle bibliafordításból, amikor kötöttebb, „bötü szerint” való megformálásra volt szükség (vö. Lukácsy 1994: 54, 78–81). Káldi bibliafordítása kötöttebb, mint a korszakban jellemző,

„vágott és a dolgok velejébe vágó” (vö. Pais 1953: 445) megfogalmazásai több tekintetben archaikusabbnak, a kódexek megoldásaira emlékeztetnek (Dömötör 2003: 461). Az igenévhasználat tekintetében is ezt látjuk; prédikációban ugyancsak jelentősebb számú határozói igeneves szerkezetet használ. Ez azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy az újabb funkciók is előtérbe kerültek az egyes szövegmintákban.

8. ábra. Feltételes és megengedő jelentéstartalmú mellékmondatok megoszlása Pázmány Péter prédikációiban.

9. ábra. Feltételes és megengedő jelentéstartalmú mellékmondatok megoszlása Káldi György prédikációiban.

A Kálditól származó prédikációrészletekben magasabb ugyan a tárgyalt igeneves változatok aránya, azonban nem jelentős a különbség – az igenevek egyenletes eloszlása nem várható el. Néhány példa a tárgyalt funkciókra, kezdve az idő/feltétellel (az első részletben a kötőszós használattal váltakozik, vö. *ha ... töltik – megdorgáltatván*) és az ok/feltétellel:

(34) Mert, a' mint Sz. Gergely magyarázza: ha az eczetet a' salétrom-közibe töltik, leg-ottan fell-forr: azon-képpen az el-fordult elme *meg-dorgáltatván*, gonoszba válik
(Káldi 59, 1631)

(35) hogy a' Juhok meg ne chalatkanának, Urunk, ki tellyes vólt Sz. Lélekkal, a' mái Evangéliomban bizonyos jelét mutatta az igaz Pásztorna; melyre *vigyáztván* ['ha vigyáznak'], bátorságosok lehetnek a Juhok
(Káldi 573, 1631)

(36) Ennyi nyilvánvaló mondásoknak helyt *nem adván* ['ha egyszer helyt nem adnak'] az Ujítók, hogy kérkedhetnek azzal hogy hisznek az Evangéliomnak?
(Káldi 597, 1631)

A megengedő jelentéstartalom néhány igeneves előfordulása (a (39)-ben a *mondván* főigei szerepű 'mondják'):

(37) Veszedelmes mindenkor a' hallogatás; nem csak azért, hogy szüntelen utánunk ólálkodik a' halál, hanem azért-is, hogy gyakorta *meg-lévén* az akarat, ninchen a' tehetség
(Káldi 9, 1631)

(38) Az igaz Chodák lehetnek az Igaz hitű gonosz emberektől-is [...] sőt a' Hitetlenektől-is; a' mint Arany-száju Sz. János, és Sz. Jerónymus tanítták. és nyilván ki-tetszik Bálaámból, ki *hitetlen lévén*, igazat jövendölt.
(Káldi 63, 1631)

(39) Nem ez Ajtón mentek-bé Theódas és Júdas, kikről emlekezik Sz. Lukách, és Jósephus: kik Mesziásnak *mondván* magokat, semmi-képpen azt az Írásból meg nem mutathatták.
(Káldi 574, 1631)

A továbbiakban arról lesz szó, hogyan magyarázhatók a fent bemutatott adatok, variációk az egyes műveken belül és a források összevetése alapján.

6. Eredmények a regiszter tükrében

Pázmány Péter írásai esetében a szövegek hipotetikus formális–informális skálája különösen képlekenynek bizonyult. A prédikációk „szólás után” lettek leírva, meg is figyelhető bennük élőnyelvközeli szóhasználat, főként a képszerű leírások, érzékletes magyarázatok esetében, például: „*Efféle estekben sokan megbotránkoztak, sőt hanyattá dőltek*” (856); „*aki túrhetetlen, káposztaételben is zabállik*” (815). A Kalauz vizsgált részletében szintén nem példátlanok a hétköznapi leírásokra épülő megfogalmazások: „*Aristoteles, ki midőn az csipát szemérül le törülvén, bizonyágának töredelmes pozdorjáját megismerte volna...*” (7), „*midőn egy szép virágot megtekintünk, ne csak úgy nézzünk erre, mint az barmok*” (11). Az informális, nemritkán személyes hangvétel a leginkább az Alvinczi Péternek szóló vitairatban feltűnő: „*ne tosznád te is magadat az tudos Embereknek soriában, ne zöröghnél, ne zaiognal köztök, tudod hogy az Lud ghaghia nem illik az Hattiuk enekéhez* (66) „*ighazak amaz köz mondások, hogy giakorta az Tehén nem olly teies, a’ mint tölgies, sem pedig az Tik nem olly toiekony, a’ mely szaporann kodacsol*” (87), „*Szanlak, hogy illy Denevér vagy a’ Lelki napfényben*” (87), „*s ahol macska nincsen, Patkán ott az Porkáb*” (86). Ezzel együtt mindhárom írásra jellemző a formális nyelvhasználat, a szónokiasság is. Pázmány levelezése ugyanakkor a situációt és a témát tekintve is kevésbé magánéleti, mint a korszak világi levélíróitól származó misszilisek.

6.1. A latin források lehetséges hatása a variációra

A vallási prózából származó adatok esetében a szöveghagyomány miatt a latin nyelv szerepére ki kell térni; több tárgyalt forrás kapcsán is felmerülnek a fordítás, magyarítás elvi és gyakorlati vonatkozásai. Az irodalomtörténészek szerint Pázmány alapvetően magyarosságra, a latintól függetlenségre törekedett műveiben (vö. Lukácsy 1994: 54–56, 76–78 és hivatkozásai). Általános célja az volt, hogy az általa leírtak eredeti magyar nyelvű szövegnek hassanak – beleértve a prédikáció során akár rögtönzött fordításokat, hiszen a kor elvárásainak is megfelelően a prédikációkban rendszeresek a latin idézetek (egyrészt a hitelességet, másrészt a tájékozottságot jelezve). Jóllehet a latinul idézett részlet és magyar fordítása egymást követően jelenik meg az írott változatban, Pázmány célja az volt, hogy a latin részleteket nem értők (vagy figyelmen kívül hagyók) számára is folytonos, érthető szöveg jöjjön létre.

Pázmány Péter (és Káldi György is) az olvasóihoz alkalmazkodva, szokatlan nyelvi sajátságokkal „nem beleütközve” alkotott, ismerve a „nyelvi átlagot” – Pais (1953: 444) ezt elsősorban a nyelvjárásiasság szempontjából állapította meg, de a grammatikával kapcsolatban ugyancsak feltételezhető. Az sem magától értetődő, hogy egy adott korszakban mely jelenségek kapcsolódhattak inkább a fordításhoz, melyekről feltételezhető, hogy használata latinosság: a passzív szerkezetek például az élőnyelvközeli forrásoknak is rendszeres részei voltak, így Kiss Ignác nem kifejezetten indokoltan tartja Pázmánynál ezeket „latinból csigázott” megoldásoknak (l. még Lukácsy 1994: 56).

Éppen ezért érdemes kitérni a határozói igeneves variánsok és a közvetlen fordítási, illetve szövegelőzmények kapcsolatára is. Az igeneves variáns egyáltalán nem csak a latin környezetében jelent meg, pontosabban számos példa esetében a latin idézet közelében, de annak nem részeként, inkább azt kiegészítve, az idézetre reflektálva fordult elő, az időviszony mellett jellemzően értelmezést/kifejtést, illetve módot, arra épülő következményességet jelölve:

(40) Erre nézett Plutarchus, nem egyszer *írván*; hogy *Bona valetudo omnium optima videtur*: [...]; Minden külső Jóknál, job az Egészség
(Prédikációk 811, 1636 e.)

(41) Erre tanított Christus, mikor azt parancsolta, hogy a' Vigyázás mellett, Imádkozzunk: *Vigilate et orate*, *Ismertetvén ezzel*, hogy nem elég a' vigyázás, hanem kérnünk kell Istenünket
(Prédikációk 840, 1636 e.)

(42) az Egyházi Historiák-ban olvassuk Sz. Jakab Apostolról; hogy, *Ab utero matris, Vinum & siceram non bibit; animalium Carnibus se abstinuit*; Keresztelő Sz. Jánost *követvén*, Bort és részegítő italt nem kóstolt; Húst soha nem ett
(Prédikációk 813, 1636 e.)

(43) Ennél bévebben elő-számlállya Szent Pál, *Fructus spiritus, Fructus lucis*; a Szent Lélek és Mennyei világosság Gyümölcsét: A' Gonosz Fák gyümölcsét- is *ki-mutatván*, mikor azt írja; hogy a' Gonosz fából nevedeket Gyümölcsök a' Részegségek, dobzódások [...]
(Prédikációk 824, 1636 e.)

Az igeneves mondatszerkesztés ráadásul a magyarban is motivált, emellett az újabb funkcióiban nem szokatlanul kiemelkedő arányú a főváltozatokhoz képest, ahogy az élőnyelvközeli regiszterhez képest sem. Így a latin nyelv esetleg feltételezett szerepe még a gyakoriságot sem érinthette bizonyíthatóan.

A levelekben szintén jellemző a latin részek beszövése a magyar szövegbe, például a feltételeességet tartalmazó mondatok esetében előfordul, hogy csak mellékmondat szerepel magyarul, a folytatás pedig már latin (is), vagy épp csak a viszonyt jelző kapcsolóelem magyar, és úgy vált át latinra:

(44) mert *ha* az mandatum az ország végezése szerint leszen, inter Capitulum, hanem etiam inter Episcopum, et Dominos Capitaneos
(Összegyűjtött levelei 216., 1623)

(45) Kegyelmednek sincs ebbe semmi gyalázatja: mert *ha partes consenserunt*, sőt *instanter supplicarunt*
(Összegyűjtött levelei 1098., 1637)

(46) az után, ha más tetszett: *Posteriora Consilia sapientiora*, szabadon változtathattam tetszésemet.

(Összegyűjtött levelei 838., 1633)

Felvethetünk egy további lehetséges motivációt az igeneves variáns megjelenésére a formálisabb regiszterben, összefüggésben a szöveghagyománnyal és a szabatos fordítás nehézségeivel. A magyarázat bizonyos pontjai esetében az igenév összetettsége, a többféle (egymásra épülő, összefüggő) értelmezése előny is lehetett:

(47) mert aki megveti és semminek tartja az ő mesterségi szerint való rendelésit, böcstelenséggel illeti őtet, semmire *böcsülvén* tudományát

(Prédikációk 885, 1636 e.)

A fenti részlet egyaránt megkonstruálható 'mert semmire becsüli' – 'azáltal, hogy semmire becsüli' - 'így/ezáltal semmire becsüli' értelemben. Az alapvető oksági viszonyt mindhárom interpretáció kifejezi. Hasonló a helyzet a módot és okságot, jellemzően következményt jelölő részek kapcsán is (lásd 10. példa).

A vallási prózai szövegek közötti jelentős hasonlóság a korszakban a szövegtisztelet miatt szinte törvényszerű olyankor, amikor a Bibliából vett idézetek jelennek meg az egyes forrásokban. Az alábbi részlet (ApCsel. 15: 17 nyomán) formailag teljesen párhuzamos Pázmány és Tasi írásában:

(48) az Isten nem hatta magát tanubizonyosság nélkül, jót *cselekedvén* velünk az égből esőt *adván*, és az földi gyümölcsök termésére alkotmatos üdöket *rendelvén*

(Kalauz 3, 1613)

(49) Az Isten pedig ő magát nem hatta ugyan bizonyosság-nélkül, *jól-tévén* az égből, essőt *adván* és giümölcs-hozo időket, *bé-töltvén* eledellel és vigasággal a' mi sziveinket

(Tasi 76, 1639)

További fordításokat (a Párhuzamos Bibliaolvasó korpusza alapján) nézve is sajtószerű a helyzet, ugyanis míg Sylvester, Heltai vagy éppen Károlyi fordításában jellemzőbbek az alárendelt mellékmondatos megoldások (vö. Haader 2001, 2004), addig ezúttal náluk is igeneves szerkezetek szerepelnek. Az utóbbi esetben nem teljes a párhuzam, a *cselekedvén/jól-tévén* esetében az egyidejűség és a magyarázó viszony kerül előtérbe: „*Jóllehet nem hadta ő magát tanu bizońság nélkül lenni mikor (tudni illic) mi velünc iól tött, aduán menyből essöt, és termő időket, és be töltuén eledellel, és örömmel az mi sziveinket*” (Károlyi, 1590). Az igeneves megoldás a szerkezet komplexitásával is magyarázható; modern fordításban (Magyar Bibliatársulat) az első viszony magyarázóként jelenik meg „mert jötevéők volt”, a folytatás viszont kapcsolóelem nélküli felsorolásként

szerepel: „*bár nem hagyta magát bizonyág nélkül, mert jótévők volt, a mennyből esőt adott nektek és termést hozó időket, bőven adott nektek eledelt és szívbeli örömet*”. Éppen olyan alulspecifikált tehát a szerkezetek egymáshoz való viszonya, mint az igenevek esetében (l. még Gugán 2002). A 16–17. századi fordítások mindenesetre alátámasztják az igeneves variáns választásának fentebb felvetett motivációját. Tekintve azonban, hogy már a Jordánszky-kódexben is ezt a megoldást találjuk, felvetődik, hogy az igeneves megoldásokról mennyiben dönthető el, hogy archaikus vagy éppen innovatív variánsok.

6.2. Nyelvi hagyomány, szöveghagyomány, további lehetséges motivációk

Pázmány Péter írásaira jellemző a grammatikai komplexség, de a logikus érvelés szolgálatában, tehát érthetőséget szem előtt tartva (Szerb Antal egyenesen „könnyed komplexitás”-ként írta le; Szerb 1934: 78;⁶ Klaniczay 1958/1997, Lukácsy 1994). Az általa képviselt stílus elemei például a szóválasztásban nagyobb változatosság igénye (fordításkor), a magyaros ritmus, gondolatritmus, valamint ezzel összefüggésben a fokozó felsorolás, halmozás, illetve a frazeológiai elemek, szentenciák, közmondások.

Ahogy arról már volt szó, Pázmány, Káldi és Tasi Gáspár műveit összekapcsolja a közös szövegismeret, illetve Pázmány és Káldi prédikációiba a bibliafordítás is beépült – Káldi fordításában pedig gyakori az igeneves szerkesztésmód, tehát az előfordulások egy része hagyomány is lehet. A témabeli egyezés, hasonlóság ugyanakkor nem feltétlenül eredményezett nagyfokú egyezést a két szerző által alkalmazott megoldások között, teret kapott a funkcionális variáció. Az alábbi részlet esetében a kontraszt egyszer megengedő jelentéstartalomként jelenik meg, máskor a hasonlítás része:

(50) s ugyanis ne tegyék ők magukat másszor *botok lévén* a tegezbe
(Pázmány Kalauz 89, 1613)

(51) szintén úgy illik hozzájuk, *mint a bot a tegezhez*
(Káldi Prédikációk 591, 1632)

Az igeneves vs. kötőszós variánsok közötti választás leginkább pragmatikai természetű, az előbbi alapvetően a változatosság igényét jelezheti, míg az utóbbi egyértelműsége törekvéshez köthető, jóllehet Pázmány esetében a kapcsolóelemes megoldások halmozása, illetve a sokféle megengedő kötőszó változtatása háttérbe szoríthatja az igeneves variánst. A vallási prózán belül ráadásul kimutat-

⁶ „Az irodalomtörténetet Pázmány elsősorban mint nyelvi alkotó érdekli. Magyar földön ő a legnagyobb képviselője az irodalmi barokk stílusnak. Heltaiék nehézkes egyszerűségét nála könnyed komplikáltság váltja fel. Heltaiék egyszerű konstrukciójú mondatkákat komoly, nehézkes kötőszavakkal ragasztottak össze; Pázmány viszont komplikált, hosszú, színes hasonlatokkal és főnevekkel megtömött mondatokat kötőszó nélkül [...] Pázmány stílusa sodró, áramló, lélekzet-elakasztó” (Szerb 1934: 78).

hatók olyan források, ahol az egyértelműsége törekvés erősebben érvényesülhet, mint a vitairat esetében (jóllehet az igeneves megoldás teljesen sem példátlan).

Egy forráson belül is megfigyelhető bizonyos megosztottság a tartalommal összefüggésben Káldi és Pázmány prédikációiban a példázatok, a „narratív” részek több (a funkciót tekintve változatos, idő, okságot, módot stb. jelölő) igeneves tagmondatot tartalmaznak, míg az érvelő, fejtegető részletekben domináns a kötőszós megoldás. Példa az igeneves – finit tagmondat váltakozására Káldi prédikációinak narratív részeiben:

- (52) Melynek hasznát, szépen meg-mutatta Scilúrus, a’ Scyták királya: kinek, a’ mint Plutarchus írja, nyólczvan fia *lévén*, midőn halálához közelgetne, egy kötés nyilat hozatott, és a’ fiainak adta, hogy mind-együtt el-törnék. melyre elég erejük nem *lévén*, mindeniknek egy-egy nyilat *adván*, azt igen könnyen el-törték

(Káldi 2, 1631)

- (53) Az oroszlány, vénsége miatt nem *vadászhatván*, hogy éhel meg ne halna, sokféle vadakat hívott barlangjába, hogy azokat valami szín-alatt praedájává tehetné. Kérdé azért elsőben a számártól, mint tetszenék néki a király palotája? A számár együgyűségéből meg-mondá az igazat; hogy, igen büdös volna. *Meg-haragván* a’ király a’ számárnak udvartalanságáért, ragadá, és el-szaggatá. Kérdés ugyan-azont a farkastól-is: Ki, *látván* hogy az igazmondásért rosszul járt a’ számár, hizelkedésből azt mondá; hogy igen jó-illatu. De arra is *meg-haraguán*, úgy-mint az Igasságnak el-árulójára, ragadá, és el-szaggatá. Végre azont kérdé a’ Rókától-is? Ki *féltvén subáját*, azt mondá [...]

(Káldi 51, 1631)

Pázmány prédikációiban is megfigyelhető hasonló a példaként szolgáló történetmondásokban:

- (54) [...] a’ Samaritánus; a’ ki idegen földön, úttyában, ismétlen, és rú túl vagdaltatot ēbert, kit a’ maga Nemzetségéből-való Egyházi személyek vesztében hadtak, meg-szánt: maga dolgát félben *hagyván* érette, úttyából kitért: a’ Tolvajos helyek félelmét *hátra-vetvén*, orvoslotta a’ mint lehet, borral, és olajjal: maga gyalog *szálván*, barmára tette, szállásra vitte, ot gondgyát viselte. Más nap úttya *lévén*, költő pénzt hagyot a’ Gazdának [...]

(Prédikációk 893, 1636 e.)

A Kalauz ugyanakkor alapvetően érvelő, értekező próza, ezen belül a tapasztalattal kapcsolatos, példákra vonatkozó részletekben jelenik meg az igeneves variáns.

(55) nincs oly vad természetű ostoba ember, az ki bár ne tudgyais ki légyen az Isten, kinek gondviselésével vezéreltetik ez világ, szemét az égre *fordítván*, az teremtett állatoknak nagy voltokból, rendiből, szépségiből, állhatatos-ságiból, és hasznából meg ne ismerje, hogy vagyon valamely Isten, az ki mindezeket hordozza és vezérli

(Kalauz 3, 1613)

Ezúttal is találunk párhuzamot, legalábbis eszmei hagyományt, amelynek azonban a grammatikai megvalósulása szabad:

(56) A'ki étzaka hóld világnál kies és magas helyen *lévén*, az égen a' chillagokat, a' földön a' virágos mezőket, és vélek együt házakat, fákat, eleven állatokat, és egyéb efféle sok hol-mit lát nem tagadhattya hogy azoknak a' sok-féle dolgoknak képei, abban az ő környülötte valo levegő-égben mind együt vannak, de még-is nem zürödnek-zavaródnak öszve. S-ki értheti ezt meg mint lehessen? és módgyát annak ki foghattya meg? mert nagy csuda az, mint légyen lehetséges, hogy ilyen vékony állat ennyi sok-féle képeknek és formáknak külömbségét foglallya egyszer-s-mint együvé magában, és meg-is öszve ne-elegyedgyenek? [---] ki chelekszi, én lelkem, egyéb ezeket, ha nem a' te teremtőd, ki egyedül chelekeszik csudállatos nagy dolgokat?

(Tasi 129–130, 1639)

Tasi Gáspár írása sokkal inkább részletező, mégis közös megoldás az általános időt és feltételeességet egyaránt kifejező igeneves variáns.

6.3. Hagyomány és innováció írásban – és szóban?

A fent felsorolt lehetséges motivációk mellett nem nyilvánvaló, hogy az igenévhasználatban inkább a hagyomány tükröződik-e, vagy pedig az innováció terjedését látjuk. E kérdés árnyalásához érdemes tekintetbe vennünk az igeneves variánsnak egy további használatát, amely mindhárom tárgyalt szerzőnél megfigyelhető. Egyes igeneves fordulatok ugyanis rendszeresen megjelentek tartalmi fordulópontokon (főként bekezdések élén), témaváltás- vagy két téma összekapcsolásakor, tagolva a nagyobb tartalmi egységeket. Például:

(57) [Minemű vigyázással kel gondot viselnünk a' Lélekre, melynél e' világon semmi drágáb nincsen; sőt az egész Világ sem ér egy Lelket?] *Ezt jól meggondolván*, gyakran azzal serkencsük magúnkat, a'mivel ébresztették Jónást

(Prédikációk 819, 1636 e.)

(58) Ezeket igaz Okossággal *meg-fontolván*, nem csak Isteni Szeretetre, és hál'adással-való Reménségre indúllunk

(Prédikációk 835, 1636 e.)

Az (57–58) példák esetében is értelmezhető a feltételesség (Tasi Gáspárnál ez a formula finit formában is használatos: *ha jól meggondoljuk*, Tasi 402, 442). Ugyancsak jelölhet feltételességet az *értvén ~ megértvén* típus, jellemzően intelmek részeként:

(59) [...] sok szép dolgokat teremtett az mi Vrunk. Ezeket *meg értvén*, nem illik hogy hasonlók legyünk amaz oktalan állatokhoz

(Kalauz 10, 1613)

(60) [az immár nem a' Jó Fának fogatkozása; és azzal nem gyaláztatik az igaz Vallás.] *Ezeket értvén*: Azt mondom; hogy a' Lutherista és Calvinista Tudományok, [...]

(Prédikációk 824; 1636 e.)

(61) [úgy el-hagyatot Istentül, hogy maga esék a' Fajtalanság vermébe.] *Ezeket értvén*; vakmerőül senkit ne ítílyünk: hanem szállýunk magúnkba

(Prédikációk 874; 1636 e.)

(62) *Meg-értvén*, Ki, mi-képpen, és mikor légyen Juh: lássuk már azt-is, Mi lényen a' Juhok tisztí, a mái Evangéliom-szerént

(Káldi 587, 1631)

Jellemző továbbá a 'ha egyszer', illetőleg reális típusú feltételesség létingéből képezve:

(63) ha egy Isteni természetnél töb vólna [...] ha ellene nem állhatna, erőtlen volna, és akarattya ellen kellene valamit elszenvedni. Így *lévén* pedig az dolog, ez világ sem maradhatna csendességben

(Kalauz 22; 1613)

(64) [Hiuságnál, és nyughatatlan búsulásnál egyebet nem talált a' Világ javaiban.] *Nem lévén tehát* nyugodalmas Bóldogság a' Világi dolgokba: méltán tudakozúnk arrúl, Mint juthatúnk a' tekéletes Bóldogságba?

(Prédikációk, 892, 1636 e.)

(65) *Ezek így lévén*, sok szép Okokat találunk, mellyekért mindennek igyekezni kellene az Atyafiúi Szeretetnek fel-bomolhatatlanúl-valo meg-tartására

(Káldi 4, 1631)

(66) [III. Része] *Ezek így lévén*, lássuk minémü hivattallyok, vagy Küldések légyen az Ujjító atyafiai Pásztorinak

(Káldi 575, 1631)

(67) 124: *Ezek azért így lévén*, ki mongya azokat Isten szerént élni, a'kik egész napokban [...] sem fohászkodnak

(Tasi 124, 1639)

(68) *Igy lévén azért ezek*, nem nehéz a' tűznek mi-vóltából, a'vagy természetiből és tulajdonságiból, nekünk garádichot chinálnunk

(Tasi 144, 1639)

A feltételes jelentéstartalmat ezekben az esetekben az is igazolja, hogy egyes forrásokban igésen is kimutathatók (a minták alapján ritkább ebben a formában):

(69) Ímé, úgy-mond, nekik szól, de inkább meg-siketüllyenek: gyertyát gyűjt, de hogy inkább meg-vakúllyanak: taníttya őket, de hogy tudatlanbak légyenek: orvosollja őket, de hogy meg ne gyógyúllyanak. *Ha ez így vagyon, ki hihet a' Kristus intéésinek?*

(Káldi 596; 1631)

A funkciót tekintve a *hátra hagyván, békét hagyván* fordulat lehet célhatározói: *hogy ezeknek békét hagyjak, hogy most egyebekről ne emlékezzem* (Káldi 1, 1631):

(70) De efféle szép tanuságoknak, mellyeket az teremtett állatokból szedhet az ember, mélyeb emlékezetit most *el hagyván*, rövideden tekincsük meg közönségesen az teremtett állatoknak csudálatos rendit, ékességét...

(Kalauz 12, 1613)

(71) De békét *hagyván* ezeknek, *te* én lelkem, ha kertechkéje vagy a' Mennyei mag-vető embernek, eltávoztasd hogy soha benned tövis vagy boitorján ne találtassék

(Tasi 80, 1639)

Ezzel együtt, mivel a folytatás nem mindig felszólítást tartalmaz, a feltételesként is értelmezhető, 'ha és miután/mivel ezeknek békét hagyunk', sőt a retorikai felszólítás sem kizárt 'ezeket hagyjuk másszorra':

(72) De, ezeket-is másszorra *hagyván*; A jelen-való órában, csak azt akarom megmutatni [...]

(Prédikációk 822, 1631 e.)

(73) Mely üdvösséges az Alamisnálkodás, mellyért Isten Országába fogadtatunk. De ezeket másszorra *hagyván*; Ez jelen-való Orát csak abban töltöm, hogy meg-ercsék a Keresztények [...]

(Prédikációk 832, 1631 e.)

(74) a' Tenger fővenyit, és az első chöppit, úgy-mond az Ecclesiastic, ki számlálta-meg? De *hátra hagyván* efféle aprolék állatokat, mennyi arany, ezüst, réz, ólom, s-egyéb érczek; gyöngyök, drága-kövek vannak a' föld és tenger gyomrába?

(Tasi 38, 1639)

Amellett, hogy az újabb funkciókra jellemző – feltételt, okságot (egyes változatok célt) fejeznek ki –, diskurzusbeli, pragmatikai szerepük a figyelemirányítás, az előzményekkel összekapcsolva (vö. *ez, ezek, a dolog, így*), egyben az ezt követő mondanivaló is nyomatékokat kap. A szituáció szempontjából ezek a részletek a kifelé szólás, hallgatóval/olvasóval való kapcsolattartás részei. Mivel visszatérő fordulatok, a korabeli közösség számára természetesebbek lehettek az igeneves változatok, hiszen épp hozzá szólnak ebben a formában. Feltehető, hogy inkább a formális regiszter része ez a megoldás, ugyanakkor a befogadóhoz fordulás miatt a szóbeliséghez kapcsolódhat, a funkciók újabb színtérre terjedését is jelezve.

7. Összegzés

Jelen vizsgálat eredményeit összegezve azt mondhatjuk, hogy Pázmány Péter írásaiban – vallási prózájában és levelezésében egyaránt – rendszeres a határozói igeneves tagmondatok használata újabb funkciókban; feltételt, megengedést, valamint következményességet kifejezve. Az igeneves szerkesztésmód korszakjellemzőnek tekinthető, ugyanis nem egyetlen regiszterrel asszociálódik; a magánéleti források mellett a formálisabb vallási prózában is a része (jóllehet a vizsgált források nem a legtipikusabb megvalósulásai a skála végpontjainak). Az újabb funkciók ugyanakkor mindkét regiszterben viszonylag ritkák maradnak a kötőszós fővariánsokhoz képest, ezért nem működnek markerként. Az egyes funkciók maguk is különböznek az előfordulást tekintve; a feltételesség pragmatikailag motiváltabb, a legtöbb vizsgált forrásban igenevesen is megtalálható. A megengedést főváltozatként is változatosabb kifejezőmód jellemzi, ugyanakkor az igeneves variáns egyénileg preferáltabb lehet (elsősorban Tasi Gáspárnál). A következményes-következtető funkció képlékenyebb, kapcsolóelemes megfelelői sem egyértelműek, ez azonban az adatgyűjtés manuális jellegével is magyarázható (további komplex funkciók is azonosíthatók az egyes forrásokban).

A regiszterek szerepét tekintve az összevető elemzés az alábbi eredményeket hozta. Pázmány levelezésében a feltétel és a megengedés igeneves változatának előfordulási arányai beleillenek abba, amit a 16–18. századból fennmaradt további magánéleti levelezések alapján sikerült megállapítani, így az informális végpont körüli források egységességet mutatnak. A feltételesség altípusainak részeseződése ugyanakkor összefüggésben állhat azzal, hogy a levelek tartalma és nyelvhasználata kevésbé magánéleti. A formálisabb regiszterbe tartozó művek esetében ugyanakkor megfigyelhetők nagyobb különbségek az ige-

neves variánsok használati arányában, beleértve az igeneves változatok valamelyest magasabb előfordulási arányát.

A motivációt tekintve nem a latin környezetben vagy annak hatására jelentkezik az igenév, ugyanakkor Káldi György és Tasi Gáspár műveit is tekintetbe véve az alkotók rendelkezésére állhatott bizonyos eszmei- és szöveg hagyomány. A közös ismeretre épülő tartalmak ugyanakkor szerzőnként egyéni(bb) módokon valósulhattak meg. A narratív részek, illetve a példaként szolgáló leírás esetén inkább megjelent változatosság, sőt akár a tartalmi összetettség igénye az igeneves variánsok alkalmazásával, míg értekező, érvelő részekben az egyértelműség került előtérbe a kötőszós variánsok által. Az okságot és feltételt jelölő igeneves tagmondatok rendszeresen előfordultak a tartalmi fordulópontokon, ezáltal eszközeivé váltak a hallgatóhoz/olvasóhoz fordulásnak, a befogadót bevonva, figyelmüket irányítva. A közvetlenség miatt ez a használat a szóbeliségből is származhat. További kutatást igényel a regiszter mellett az egyéb nyelven kívüli tényezők szerinti megoszlás, más vallási prózai művek bevonásával.

Források (Utolsó letöltések: 2021. január 14.)

- Káldi György 1631. Az vasarnapokra-valo predikatzioknak első része, advent első vasarnapiatol-fogva Sz. Haromság vasárnapjáig / Irta az hivek vigasztalására és jobbulására az Jesus-alatt vitezkedő társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap. [Bécsben–]Pozsonyban. RMK I. 601.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0601_0601_0602-RM_I_2r_0059-I-koll_01_02/?pg=46&layout=s
- Pázmány Péter 1614. Az igazsagnak gyeozedelme, mellyet az Alvinci Peter Tevkeoreben meg mutatot / Pazmany Peter. [Pozsony]. RMK I. 402a - RMK I. 599b
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0451/?pg=62&layout=s
- Pázmány Péter 1636 e. A Romai Anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra es egy-nehany innepekre rendelt evangeliomokrúl, predikációk. [Nagyszombat, 1695.] RMK I. 1482.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1482/?pg=867&layout=s
- Pázmány Péter 1613. Isteni igazságra vezérlő Kalauz. Pozsony. RMK I. 673.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0673/?pg=0&layout=s
- Pázmány Péter 1629–1637. *Összegyűjtött levelei I–II.* Sajtó alá rendezte: Hanuy Ferenc. Magyar Királyi Tudományegyetem Tanácsa, Budapest. 1911.
http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_Osszegyujtott_Levelei_I_kotet_Facsimile.pdf
http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_Osszegyujtott_Levelei_II_kotet_Facsimile.pdf
- Tasi Gáspár 1639. Elménknek Istenben fol-menetelérul a' teremtet állatok Garádichin Robertus Bellarminus Jésuiták Rendiboel-való Cardinal

Koenyvechkéje / Mellyet mostan Magyarúl irt és ki nyomtattott Tasi Gaspar. Bartfa.

[RMK I. 600 - RMK I. 799](#)

https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0687-RM_I_8r_0199/?pg=185&layout=s

Hivatkozott korpusz:

Párhuzamos bibliaolvasó = <http://parallelbible.nytud.hu/>

Történeti magánéleti korpusz = <http://tmk.nytud.hu/>

Leírása: Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiutkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.

Novák, Attila – Gugán, Katalin – Varga, Mónika – Dömötör, Adrienne 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 1–28.

Hivatkozások

Biber, Douglas–Conrad, Susan 2009. *Register, genre and style*. Cambridge University Press. Cambridge.

Culpeper, Jonathan–Kytö, Merja 2010. *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge University Press. Cambridge.

Dömötör Adrienne 2003. Szinonim mondatszerkezetek és formai változatok. *Magyar Nyelv* 99: 448–466.

Dömötör Adrienne 2015. A *mondván* és az *úgymond*: diskurzusjelölő elemek keletkezése idéző szerkezetekből *Magyar Nyelv* 111: 21–37.

Dömötör Adrienne 2020a. Előtagos és előtag nélküli vonatkozó névmások versengése a középmagyar kor első félévszázadában. *Magyar Nyelv* 116: 180–195.

Dömötör Adrienne 2020b. Innovatív (előtagos) és konzervatív (előtag nélküli) vonatkozó névmásformák versengése a 16. századi nyomtatott bibliafordításokban. In: Balogné Bérces Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKÉ Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 47–67.

Gugán Katalin 2002. Syntactic Synonymy: A case study. *Acta Linguistica Hungarica* 49: 23–49.

Gugán Katalin 2018. Hagyomány és innováció középmagyar kori bibliafordítások mondatában: a tagadás változatai. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 4: A Károli-biblia nyelve*. PPKÉ Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 57–75.

Gugán Katalin 2020. *Regiszterfüggő változatok a középmagyarban*. (kézirat)

- Haader Lea 2008. A mellékmondatfajták és a szövegtípusok viszonyáról. In: Tolcsvai Nagy Gábor–Tátrai Szilárd (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 251–259.
- Kiss Ignác 1879. Pázmány nyelve I–II. *Nyelvtudományi Közlemények* 15: 177–247.
- Klanczay Tibor 1958/1997. *Reneszánsz és barokk: tanulmányok a régi magyar irodalomról*. Szukits Könyvkiadó. Szeged. 270–285.
- Kytö, Merja–Smitterberg, Erik 2015. Diachronic registers. In: Biber, Douglas–Reppen, Randi (eds.): *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*. University Press. Cambridge. 330–345.
- Lukácsy Sándor 1994. Deák bőtü, magyar szóllás – Pázmány fordítási elvei és gyakorlata. In: *Isten gyertyácskái*. Jelenkor. Pécs. 54–81.
- Pais Dezső 1953. A magyar irodalmi nyelv. *MTA I. OK IV*. 425–466.
- Rácz Endre 1995. Nem mondatrészkifejtő sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 694–718.
- Szerb Antal 1934. *A magyar irodalom története*. Révai, Budapest.
- Varga Mónika 2017. „Nem szólhatván, az Úristent segítségül hívta” – A fonák okság kifejezéséről középmagyar szövegekben. *Magyar Nyelv* 113: 59–74.
- Varga Mónika 2019. Feltételes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek történeti–társadalmi kontextusáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 115: 149–72.
- Varga Mónika 2020a. Funkcionális variáció és átmenetiség a határozói igenevek köréből – számolva a következményekkel. *Jelentés és Nyelvhasználat* 7/1: 75–98.
- Varga Mónika 2020b. Következmény, okság és szintaktikai variánsok a középmagyar kortól napjainkig – ezzel tanúsítva az innovációt(?) In: Balogné Bérces Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dia-kronia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 169–196.
- Varga Mónika 2021. Sajátos jelentéstartalom és mellérendelés: innováció és változási tendenciák. In: Dömötör Adrienne (szerk.), Gugán Katalin – Varga Mónika (társszerk.): *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 154–175.

Varga Mónika

Nyelvtudományi Kutatóközpont,

Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet

varga.monika@nytud.hu